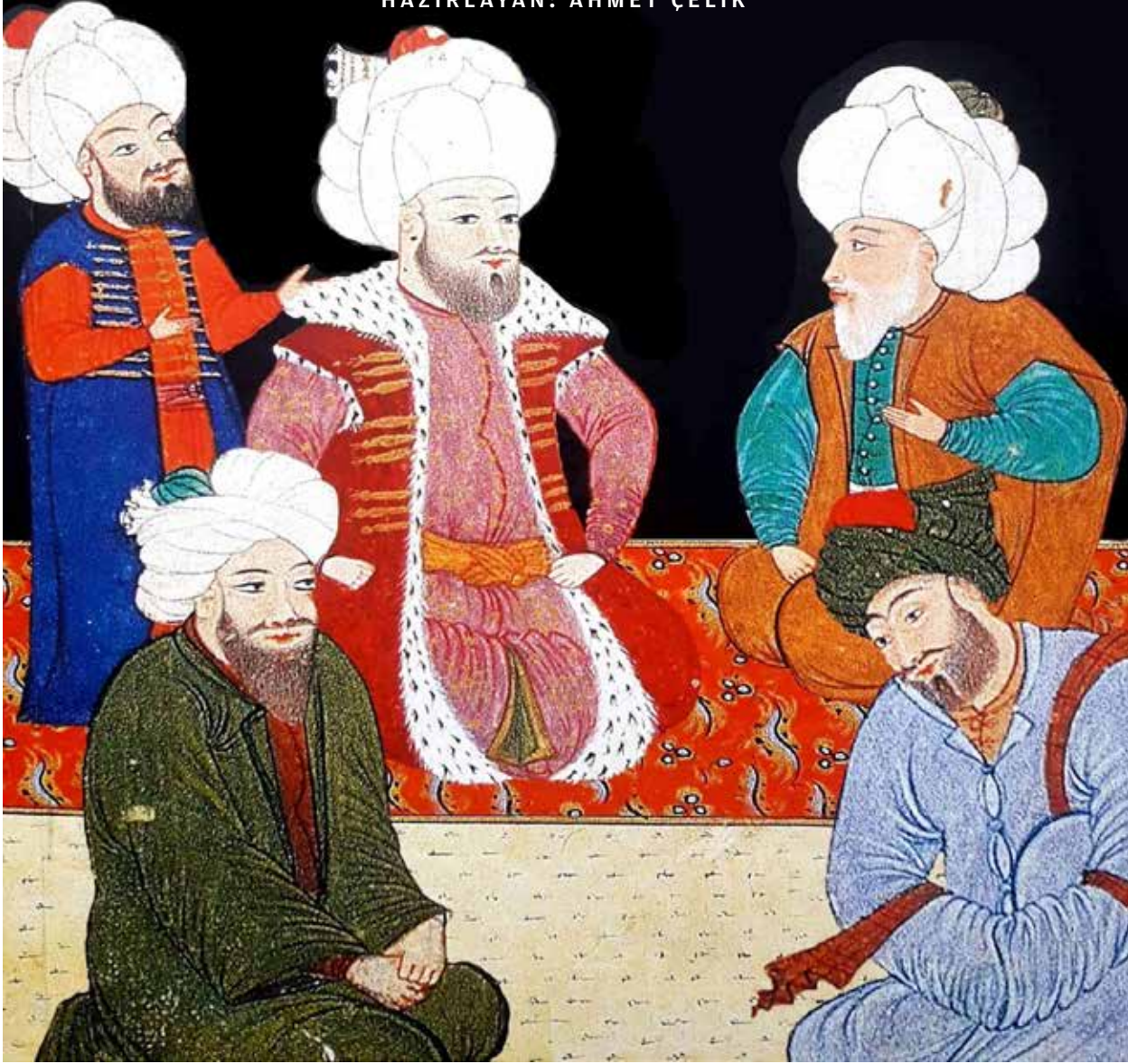




# KONYALI ABDULLAH ATIF'IN "İSLAM'DA ULUM VE FÜNUN" ADLI MAKALELERİ

HAZIRLAYAN: AHMET ÇELİK



Ahmet  
ÇELİK



## KONYALI ABDULLAH ATIF'IN “İSLAM'DA ULUM VE FÜNUN” ADLI MAKALELERİ

Konyalı Abdullah Atıf Tüzüner'in İstanbul'da yayınlanan Beyanülhak dergisinin Nisan-Ağustos 1326/1910 tarihleri arasında ve 59-67, 69, 71 ve 75. sayılarında yer alan “İslam'da Ulum Fünun” başlıklı on iki adet makalesi İslamiyet'le birlikte gelişen ilim ve bilim adamlarını ele alması açısından oldukça önemlidir. Bu makalelerde Abdullah Atıf Efendi, İslam'dan önceki Araplarda mevcut ilim dallarını üzerinde durarak İslam'ın gelişiyile ortaya çıkan Kur'an-ı Kerim'in kıraati (kurallı ve güzel okunması), tefsiri (Kur'an-ı Kerim'in açıklanıp yorumlanması), Hz. Peygamber'in hadisleri, meşhur hadis kitapları, Hanefi, Şafii Maliki ve Hanbeli gibi fıkıh ekolleri ve İmam Azam Ebu Hanife, İmam Malik, İmam Şafii ve Ahmet b. Hanbel gibi İslami ilimler ve temsilcileriyle, yazı, nahiv, belagat, lügat, hitabet ve



Abdullah Âtîf Tüzüner  
(1869-1954)

şiiir gibi diğer bilim dallarını özlü bir şekilde anlatmaktadır. Bu çalışmamızda “**din, dil ve edebiyat**” konularını ele alarak **İslam ilim tarihini** özlü bir şekilde anlatan bu makaleleri herhangi sadeleştirmeye gitmeden Latinize ettik. Makalelerde ana başlık olmadığı için tarafımızdan konulara uygun olarak makalelere ana başlıklar koyduk. Makalelerin sonuna Beyanülhak mecmuasının hangi sayısında geçtiğini dipnot olarak gösterdik.

### İSLAM'DA ULUM VE FÜNUN

#### 1.MUKADDİME

Zuhur-u İslam'dan evvel kavmi-Arap arasındaki ulum, **ilm-i nücum, ilm-i ensâb, tarih, kehanet, tababet, şiiir** ve **hitabetten** ibaret idi. Bunlardan en ziyade iktidar ettikleri ise ilm-i neseple tarih, şiiir ile hitabettir.

İslamiyet'in zuhuruyla kendi vatanları evladından bir zatın kendi lisansları üzere hiç meluf olmadıkları hatta tasavvur edemedikleri bir tarzda meydana koyduğu **Kur'an-ı Kerim'i** görünce adeta şaşaladılar. Çünkü ne kâhinlerinin müsecc'e, müphem sözlerine, ne de şairlerinin mukaffa, mevzun şiiirlerine benzetemeyerek kudret-i edeb ve hitabetlerin nispet kabul etmez bir surette fevkinde, muhit tasavvurlarının tamamen haricinde idi.

Nesre benzer, fakat gördükleri nesirden değil; şiiiri andırır, ancak bildikleri şiiirlerin tarzına, tavrına tamamen mugayir, hayalâta dalmaz, bâtila meyl etmez, son derece latif fevka'l-gaye manidardır. Belagati o kadar ulvi, üslubu o derece bedi ki şairliklerine, hatipliklerine, tarihşinaslıklarına itimat ve iğtirarlarıyla beraber kendi sözleri



meyanında o kadar hoş ayinde, o derece müessir, o kuvvette metin söze tesadüf edemediklerinden gösterdiği esalibe, ihtiva eylediği akaide, ahkâm ve ahbara bakarak cidden hayran oldular.

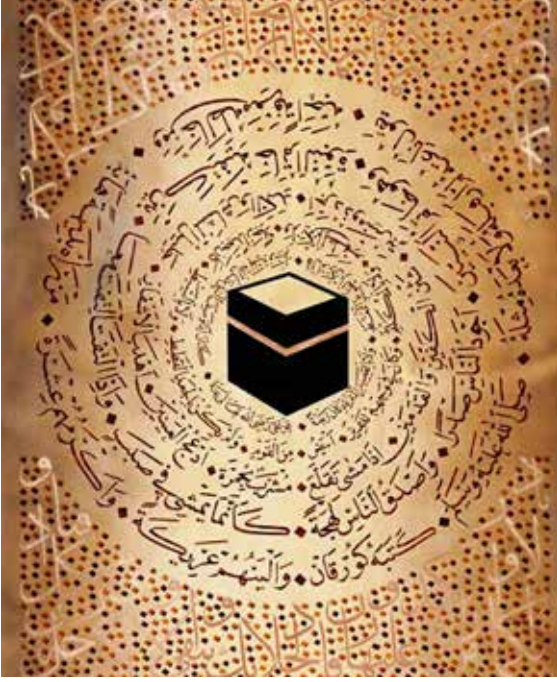
Bu cihetle Araplar İslam'a gelir gelmez büyük himmetleri Kur'an-ı azimü-ş-şanı tilavet ve teemmül ederek ahkâmını, ledünniyatını anlamaya masruf oldu. Çünkü hayat-ı dünyeviye ve uhreviyelerinin o esasa müstenit ve emri hilafetin ile müeyyet ve müşeyyet olduğunu bilmek mu'tekidat-ı kalbiyeleri cümlesinden idi. Bu yolda a'mal-i efkâr edilmekte iken bazı ayet-i kerimenin manasınca aralarında ihtilaf vuku buldu. Ayet-i beyyinatın tebyin-i nikatında te'sir-i azimi olacağı tabii bulunduğundan aleyhisselatü ve's-selam efendimizden mervi ehadis-i şerifenin bilinmesine lüzum görülerek fahr-i âlem efendimizden bizat istima' edenlerle, bi'l-vasıta müteselsilen rivayette bulunanlara müracaat olduğu sırada ehadis-i nebeviyenin lafz-ı şeriflerinde rivayetlere naza-

ran bazı tehalüfler görülmeye başladı.

İşte bu türlü ehadis-i nebeviyenin sahih olanlarıyla olmayanlarını tefrik için senetleri ve **ruvat-ı ehadis-in teracim-i** baştanbaşa tetkike koyuldular. Bu mesai-i mühimme kendilerini tabakat-ı muhaddisini öğrenmeye ve ehadis-i nebeviyenin fehmine medar olan bir takım ahval ve vekayi'in zabtına sevk etti.

Memalik-i İslamiye gittikçe tevsî' ederek feth olunca bilâda vergi tarhına lüzum görüldü. Fakat bu hususu o bel-delerin unveten, emânen, sulhen hangi suretle feth olunmuş ise suver-i feth ve zabtına nazaran mütefavit olmak lazım gelirdi. Bu emr-i mühimmin husul-ü devri, dıraz-ı tahkikata lüzum gösterdi. İşte bu tetkikat neticesinde edinilen malumat sayesinde İslam'ın **tarîh-i fütuhâtı** tedvin olundu.

Hilafet mülük-ü Emeviyeye geçip te şeriat-ı garrânın tatbik-i ahkâmında biraz lakayt ibraz edildiği anlaşılınca ulemay-ı ümmet, mü'minler için yegane minval-ı neşe ef'al demek olan sadr-ı İslam ricalinin teracimi ahval ve menakıb-i şeriflerini vaaz ve nasihat



marızında yâd ve tezkâr ile nası vasıta olan eş'ar ve emsal-i Arap tetkik olunmak için ekserisi esasen Arap olmayan akvamdan olmak üzere yüzlerce erbâb-ı tetkik badiyelere dökülerek bedvilerle nice zamanlar ihtilat etmiş ve onların eş'ar ve emsal ve akvalini nakl etmişlerdir.

Eş'arın fehmi hususunda beyne'l-udeba ihtilaf vukua gelmiş ve şiirleri muhtelif suretlerde rivayet edenler bulunmuş. Bir de şiirler arasında derecât-ı belagatte tefavüt görülmüş olduğundan ulema-yı kiram tarafından icra edilen tetkikat-ı amika neticesinde tabakat-ı şuara tertip ve ahval-i kabail zabt olunmuştur.

Hülâsa sadr-ı İslâm'da ulema-yı dinin medar-ı iştiğali Kur'an-ı azimüşşana hadim olan "ulum-u İslamiye" namı verilen **ilm-i din, ilm-i lisan, ilm-i edep** olmuştur.<sup>(1)</sup>

## 2. MAKSAD

Ehl-i İslâm, İslamiyet'in ilk devirlerinde henüz intibah hâsıl etmiş, terakki ve tekâmüle hatvezin olmakla başlamış bir cemiyet halinde idi. Efrad-ı

Müslimin o vakit Araplardan ibaret olup dinin esası Kur'an-ı Kerim ve medar-ı te'yidi olan Cenab'ı Hak, sonra Resulü daha sonra o zaman İslâm'a gelmiş olan zat-ı kiram idi.

Kur'an-ı mübin, kütüb-ü münezzeleyi nesh eylediğinden Kur'an-ı Kerim'den başka kütüb-ü semaviyeden hiç biri mütalaa olunmazdı. Müslimine: "Ehl-i kitabı ne tasdik, ne de tekzip edin, onlara hitaben, bize, size taraf-ı ilahiden tebliğ olunan kitaplara imanımız vardır. Hepimizin mabudu birdir." deyin mealinde olan şu hadis-i şerifiyle tutacakları meslek tayin olunmuştur.

Hatta aleyhi's-salat Efendimiz bir gün Hz. Ömer'in (radiyallahu anh) Tevrat'a dair bir şey mütalaa etmekte olduğunu görerek eser-i gazabı vech-i saadetlerinde ru-nüma olacak bir halde sıkılmış ve: "Bizzat Hz. Musa berhayat olsa bugün bana ittiba etmekten başka ihtimali yoktur." demek olan lafz-ı şerifiyle men etmişlerdir.

Kavm-i Arap, İslâm'ın evail-i zuhurunda feth-i bilâd, neşr-i din ve idare-i umuru hükümetle meşgul bulunup teshir eyledikleri memâlike nispetle adeden pek az olduklarından âlemi kabulüne davet eyledikleri Kur'an-ı azimüş-şandan başka uluma ve fununa dair hiçbir şey ile iştiğal etmeye zaman bulamamışlardır. Onlar daima umuru askeriye ve idariye ile iştiğal eyler ve evlat ve ahfadlarını neşr-i din, hıfz-ı reaya ve fethi memalik hususlarında fevaidi der-kâr olan ata binmek, silah kullanmak gibi levazımı harbe ve teshir-i kulub için şiir ve hitabete teşvik ederlerdi.

Araplar, bilâd ve emsâra dağılıp her türlü mehalike karşı dönmez bir azim, masmum bir ikdam ilerleyerek deniz seferleri icrasını dahi zihnen kararlaş-tırmış olduklarını hisseden emirü'l-mü'minin Ömer (radiyallahu anh): "Evladımıza suda yüzmeyi, ata binmeyi öğretin. Şayi alan emsal-i Arap ile ahla-ka hizmet edecek eş'arı rivayete teşvik edin" manasına olan kavliyle denize seyr ve sefere dair lüzum görmeyen malumatı edinmelerini ihtar etmişlerdir.

Kıraat hususunda kurra ihtilaf

(1) Abdullah Atıf, İslâm'da Ulum Fünun, Mukaddime, Beyanülhak, 26 Nisan 1326/9 Mayıs 1910, sy.59, s.1200-02.

edip te lügat-ı Arabın zaptına lüzum görölünce Araplar hasbe'l-meleke kavaid-i lisanı teallüm ve hıfz-ı elfazdan müstağni olduklarından bu husus ile iştigal edenler an-asıl arab olmayıp lisanı ihtiyaçları tabii olan ehl-i İslam olmuştur ki **Haliller, Sivebeyhler, Ahfeş, Farisi ve Zeccaclar** hep bu kabilden ulema-yı kiramdır. Bu meydana esasen Arap olarak **Esmâi** gibi nadiren bazı ehl-i lügat ve erbab-ı edeb dahi yetişmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in cem'inden sonra beyne'l-müslimin ilk tedvin olunan **ilm-i tefsir** olup bunun da birinci hicret-i nebeviyenin 104 senesinde vefat eden **Mücahid b. Cübeyr**'in tefsiridir.

**İkincisi** derece tedvinine lüzum görülen ilim ise tarihtir ki bunun dahi birincisi olmak üzere Vehb b. Münebih'in tarihiyle Muhammed b. Müslim'in **Kitabü'l-Megazi**'si gösterilmektedir. Daha sonraları hicret-i nebeviyenin kurunu sanisi evasıtına doğru **hadis** ve **fıkıh** kitapları telif olunmuştur ki **Mekke**'de ibn Cureye, **Basra**'da Said b. Arube, **Kufe**'de Ebu Hanife, **Şam**'da Evzai, **Medine-i Münevvere**'de İmam Malik gibi birçok zevat-ı kiram hazeratı bu yolda telifat-ı mühimme ile meşgul olmuş müellefat-ı İslamiye'nin bu kısmı günden güne tekessür ve intişar etmeye başlamıştır. (2)

### 3. YAZI

Kıt'a-i Hicaziye, şimalen ve cenuben kendilerinde kitabetin vücudiyeti gösterir birçok asar bırakan akvam-ı Arap ile muhat olduğu halde zuhur-ı İslam'dan bir asır evveline gelinceye kadar Hicaz taraflarında yazı yazmanın malum olduğuna delalet eder esere tesadüf edilememiştir.

Akvam-ı mezkureden olmak üzere Yemen taraflarında Himyeriler müsned hurufuyla yazı yazar, ve şimali ciyetlerinde Enbat kavmi huruf-u nebatiye ile icra-yı kitabet ederlerdi. Din-i İslam'ın zuhurundan biraz evvel kıt'a-yı Hicaziye'den bazı kimseler bera-yı



ticaret Şam ve Irak taraflarına giderek oralarda kalmakla yazı yazmak usulünü öğrenmiş ve memleketlerine avdet ettikleri zaman lisan-ı Arabı nebati, süryani harfleriyle yazmaya başlamışlar ve bazı kimselerde bunlardan tealüm eylemişlerdir.

İş bu huruf-u nebatiye ve süryaniye Hicazlılara fütihat-ı İslamiye'nin nihayetlerine kadar devam etmiş ve giderek nebatiden **hatt-ı neshi**, süryaniden **hatt-ı kufi** husule gelmiştir ki Kur'an-ı Kerim ve nusus-u diniye **hatt-ı kufi** ile yazılır, murasetat ve mekatibat-ı adiyeye de hatt-ı Nebati kullanılırdı. **Sülüs, ta'lik, reyhami** yazılar inşa etmiştir.

Yazı bu suretle bilâd-ı Hicaziye'de kesb-i marufiyet etmeye başlamış ve zuhur-u İslam zamanında epeyce ilerlemiştir. O vakit ekser-i kibarı ashab-ı kiramdan olmak üzere Ömer b. el-Hattab, Ali b. Ebi Talip, Talha b. Ubeydullah Ala b. el-Hadrâmi, Ebu Süfyan b. Harb (radıyallahu anhüm) gibi bazı zevat usul-ü kitabete vakıf idiler. Birçok kimseler dahi bunlardan öğrenerek o zamana kadar sudur-u kurrâ ve huffâzda mahfuz bulunan Kur'an-ı azimü's-şanı hulefa-yı raşidin zamanında cem olunmuştur.

O vakit Kur'an-ı Kerim'de **hareke ve nokta** yok idi. Ehl-i İslam gittikçe teksir ederek Arap olmayan Müslimin için Kur'an-ı Kerimin tilaveti hususunda suûbet görüldüğünden hareke vaz'ına lüzum his olunmuş ve altmış dokuzuncu sal-ı hicresinde irtihaleden **Ebu'l-Esved ed-Düeli** tarafından Yakub Ruhavi'den bil-iktibas- fetha, kesre, ve zammeye alamet olmak üzere harfin üstüne, altına ve önüne bir nok-

(2) Abdullah Atif, İslam'da Ulum Fünun, Maksat, Beyanülhak, 6 Mayıs 1326/19 Mayıs 1910, sy.60, s.1214-1215.



ta vaz' edilmek suretiyle hareke konulmuştur. Asl-ı Kur'an'dan olduğu anlaşılacak içinde hareke makamında vaz olunan noktalar başka mürekkeple vaz' edilmiştir.

Bir müddet bu tarzda devam ettikten sonra Abdülmelik b. Mervan zamanında Irak emiri bulunan Haccac'ın emriyle **Nasır b. Asım** tarafından birbirine benzeyen harfler yekdiğerinden tefrik olunmak için bazı hurufa nokta vaz olunmuş, gitgide his olunan lüzum üzerine bugünkü huruf-u mu'ceme husule gelmiştir.

Umeyye hükümetinin evahirine kadar yazı ekseri ince deriler üzerine yazılırdı. **Harun Reşit** zamanında vezir olan **Cafer Bermekî** kâğıt üzerine yazmayı ihdas etmiş, bu suretle kâğıt ta'mim etmeye başlanmıştır.<sup>(3)</sup>

#### 4. KUR'AN'IN TOPLANMASI

Ehl-i İslam'ın din ve dünyası Kur'an-ı Kerim'in vücuduna mütevakıf onun ise başlıca hıfz ve ibkası cem ve tedvine muhtaç olduğundan bu husus lüzumu derecesinde takdir olunmuş ve o nispette ehemmiyet verilmiştir.

Kur'an-ı azimüşşan öyle def'aten

nazil olmayıp aleyhi's-salat efendimizin davete memur buyurulduğu zamandan ruh-ı risaletpenahileri cesed-i hümayunlarına veda eylediği güne kadar güzâr eden yirmi sene zarfında icap eden ahvale göre, kısım kısım nüzul etmiştir.

Resul-i Ekrem Efendimiz her nazil olan ayet veya sure-i celileyi nüzulünü müteakip tilavet eyledikçe kitab-ı vahyi ince deriler, düz taşlar, enli kemikler üzerine yazarak zapt ederlerdi. Bu cihetle fahr-i risâlet efendimiz on bir sene-i hicriyesinde irtihal-i dar-ı beka buyurdıkları zamana Kur'an-ı Mübin hem bu türlü **elvah** üzerinde hem de **kurrâ** namı verilen ashab-ı kiramdan bazı zevatin sudurunda mahfuz idi.

Fahr-i kâinat aleyhi ezka't-tahiyat efendimizin ahd-i hümayunlarında Kur'an-ı azimüşşamı en ziyade ezber eylemeye itina eden, başında Ali b. Ebi Talip olduğu halde Sa'd b. Ubeyd, Ebu'd-Derda, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sabit, Ubey b. Ka'b (r.anhüm) gibi ekabir-i ashap idi.

Aleyhissalatü ve's-selam efendimiz irtihal edip te Ebu Bekir (r.a) makam-ı hilafete gelince dini İslam'ın bekasını Peygamber-i zi-şan efendimizin berhayat olmasıyla kaim zan eden bazı taraflar halkı irtidat etmiş ve üzerlerinde sevk olunan kuvve-yi askeriye-den bir çok telefât vukua gelmiş, hatta o sırada zuhur eden Yemâme muharebesinde içlerinde 700 kurrâ olmak üzere 1200 kadar ashabı kiram şehit düşmüş olduğundan Medine-i Münevvere pek ziyade müteessir olmuştur.

İşte o te'sir-i azim neticesi olmak üzere Hazreti Ömer (r.a) ahalinin bu yolda vaktiyle bazı ayet-i kerimenin zayı' olmasını der-piş ederek Kur'an'ın cem edilmesi lüzumunu halife-i resül Ebu Bekir es-Sıddık hazretlerine beyan ettiği zaman müşarun ileyh tereddüt ederek: "Peygamberin bizzat yapmadığı veya yapılması hakkında bize bir tavsiyede bulunmadığı işe nasıl teşebbüs edeyim" buyurmuş ise de Ömer b. El-Hattab tekrar ederek neticede ikna eylemiştir. Bunun üzerine halife hazretlerinin emriyle vahiy ka-tiplerinden Zeyd b. Sabit tarafından

(3) Abdullah Atıf, İslam'da Ulum Fünun, Beyanülhak, 10 Mayıs 1326/23 Mayıs 1910, sy.61, s.1229.

ashab-ı kiram nezdinde mazbut olanlarla sure-i Tevbe gibi yalnız bir zatın zabt etmiş olduğu ecza-yı şerife, sudur-u kurrâda mahfuz olanlara tatbiken cem edilmiştir.

İşbu emanet tarih-i irtihali olan 13. sâl-i hicrisine kadar halife-i Rasullullah nezdinde vedia olarak kalmış, Hz. Ömer (r.a) hilafeti devri ahd eylediği zaman suhuf-u Kur’aniye’yi de teslim eylemiştir. Hicreti nebeviyenin 23. senesinde Osman b. Affan (r.a) makamı celil-i hilafete gelinceye kadar suhuf-u şerife emirü’l-müminin Ömer b. El-Hattab nezdinde kalmış badehu ezvac-ı peygamberiden Hafsa (r.anha) yedinde muhafaza olunmuştur.

Hz. Osman b. Affan’ın devr-i hilafetinde Huzeyfe b. el-Yemân hazretleri Azerbaycan seferinde bulunduğu zaman beyne’l-müslimin bazı ayeti kerimenin kıraatı hususunda “benim kıratım seninkine müreccehtir” tarzında ihtilaf yüz göstermiş olduğunu göerek Medine-i Münevvere’ye avdet ettiği vakit hali halifeye haber vermiş ve önu alınmadığı takdirde netice iyi olmayacağını bildirmiştir. Hatta bununla da kanaat etmeyerek: “Yahudiler, Nasraniler gibi kitabullah hakkında ihtilafa düşmeden bu ümmetin imdadına yetiş.” demeye kadar varmıştır.

Bunun üzerine halife-i müslimin Hz. Osman (r.a) zevcat-ı mutahharadan Hz. Hafsa’ya müracaat ederek birkaç Mushaf yazıldıktan sonra iade olunmak üzere suhuf-u şerifeyi göndermesini bildirmiş o da muvafakat ederek teslim etmiştir. Halife hazretleri de Osman b. Zeyd b. Sabit’i, Abdullah b. Zübeyri Sa’d b. el-As’ı, Abdurrahman b. El-Haris’i çağırarak suhuf-u Kur’aniyeyi cem ile bir Mushaf-ı şerif yazmalarını, kıraatleri hususunda Kur’an’ın mahfuzatına müracat eylemelerini emr eylemiş ve Zeyd b. Sabit ile aralarında ihtilaf zuhur edecek olursa -Kur’an-ı Kerim’i lügat-ı Kureyş üzere nazil olduğundan- Kureyş lügati üzere yazmalarını ayrıca tembih etmiştir. Zevatı müşarun ileyhim dahi halife-i müminin tembihi veçhile hareket ederek Mekke’ye, Basra’ya, Kufe’ye ve Şam’a gönderilmek üzere dört **Mushaf** yazılmış, iki nüshada Medi-

ne-i Münevvere’de biri halifeye, diğeri ehline ait olmak üzere ibka edilmiş ve halife nezdinde kalan nüshayı şerifeye “İmam” namı verilmiştir. Bu emr-i mühimmin ifa olduğu 30 sene-yi hicriyesinden itibaren ehl-i İslam şehirlerde bu Mushaf-ı şerifeden istinsah ederek az bir zaman zarfında bir çok nüshalar meydana getirmişlerdir.<sup>(4)</sup>

## 5.KIRAAT ve TEFSİR

Osman b. Affan (r.a)’ın devri hilafetinde Kur’an-ı Kerim cem ve tedvin edilerek bazı bilâd-ı İslamiyeye Mushaf-ı şerife gönderilip oradan da diğeryarıya intişar etmekle her beldeye Kur’an’ın sıhhatına itimat olunur, kari’lerde müstenit hususi bir kıraat şayi olmuştur ki bunlardan sureti eda ve rivayeti tevâtür ve iştihar eden yedisitekkarrur eylemiş kendilerine “**kıraat-ı seb’a**” namı verilmiştir. Mezkur kıraatlerin erbabı **Medine-i Münevvere**’de Nafi b. Ebi Rueym ve Yezid b. el-Ka’ka; **Mekke**’de Abdullah b. Kesir; **Basra**’da, Ebu Amr Ömer b. Ala ile Yakub el-Hadrami; **Şam**’da Abdullah b. Âmir; **Kufe**’de Âsım b. Ebi’n-Nucud; Hamza b. Habib ez-Ziyad, Ali el-Kisâi, Halef el-Bezzâr hazeratıdır ki cümlesinin kıraatı ehl-i İslam indinde makbul ve memduhtur.

Kur’an-ı Kerim’i tilavet ve hıfz eylemek İslam için bir vacibe olup bilhassevail-i İslam’da bu hususta son derece itina edildiğinden evamir ve nevahii Kur’aniye kulub-i İslam’da yer tutmuş ve elfaz-ı şerifesi şuaara ve üdebannın lisanına irtisam eylemiş, Kur’an-ı azimüşşan şer’ide, dinde, lügatte, inşa da bir merci-i umumi haline gelmiştir. Esalib-i Kur’anî hutbelerinde muhaberelelerinde iktibas ederek meydana getirdikleri asara birçok ayet-i kerime derc eylemişlerdir.

İslam’a gelen akvam, örf ve lisanen ve iklimen iribirinden adab ve tealimi Kur’aniye ahlak ve etvarlarına tamamen tesir ederek Furkan’ın elfaz ve hususu celilesiyle yalnız ulum-u şer’iyede değil, ulumu lisaniyede bile istişhad eylemişlerdir. Bu cihetle mü-

(4) Abdullah Atif, İslam’da Ulum Fünun, Beyanülhak, 17 Mayıs 1326/30 Mayıs 1910, sy.62, s.1245-47.



ellifatin birçoğu ayet-i celile ile tersim ve tezyin edilmiş yalnız **Sibeveyh**'in kitabın da medar-ı istihsad olmak üzere 300 ayet zikr olunmuştur. Ayet-i kerimeye meşhudiyet o dereceye vasıl olmuş ki bunlarla müzeyyen olmayan makalat hitab-ı balığa nazarında pek sönük bir şekil almıştır.

Kur'an'ın tilavet ve hıfzıyla kesret-i iştilal neticesi olarak aralarında ayet-i kerimeden bir kelime bir harf söylenecek olsa ne demek istenildiği derhal anlaşılır ve eksere bu suretle bir kelime veya bir harf ile ayet veya bir sure-yi celileye işaretle iktifa olup samiin tarafında da anlaşılıyordu.

Bu kabilden olmak üzere mervidir ki meşhur Sultan Mahmut Gaznevî merkez-i hilafet olan Bağdat'taki hulefa-ı İslam'dan isminin hutbede zikr olunmasını ve namına altın gümüş sikke darb edilmesini talep etmiş ve halife tarafından muvafakat görmesiyle: "İstesem Bağdat'ın taşını,

toprağını filler üzerinde Gazne şehrine nakl edebilirim" cümlesini havi olarak gönderdiği tehdit-amiz bir nameye Halife tarafından verilen cevapta ba'de'l-besmele (elif, lam, mim) işaretleri görülmüştür.

Sultan Mahmut işaretlerin halli hususunda mütereddit bulunduğu bir sırada vurud eden Ebu Bekir Kuhistani'ye müracaat olunmasıyla muşarun ileyh tarafından: "Sultan Mahmut halife-i İslam'ı fiilleriyle tehdit etmiş o da vaktiyle Mekke'yi tahribiye yeltenen ashab-ı filin suret-i perişanisi musavvar bulunan " elem tera keyfe feale rabbuke bi-ashabi'l-fil" sureyi celilesine işaret olmak üzere (elif, lam, mim) harflerini yazmış." diye hal olunarak Sultan Mahmut nadim olmuş ve makam-ı edeb ve ihtirama avdet eylemiştir.

Emel-i İslam Kur'an'ın hıfz ve kitabetine son derece itimam ederek bazı âyât-ı kerimeyi altın, gümüş, fil dişi levhalar üzerine muhtelif yazar ve etrafını ibiklerle bi't-tezyin ve mescitlerine, meclislerine asarlar, hulefa-yı İslam dahi kendi elleriyle Mushaf-ı şerif yazarak cevami-i şerifeye bırakır, bu suretle teyemmün ve teberrük ederlerdi.

Aleyhissalatü ve's-selam efendimiz davete memur buyrulduğu zaman âyât ve sure-yi celileyi okudukça kendi lisanları üzere nazil olduğundan Arap kavmi Kur'an-ı Kerim'i müfredat ve terakibiyle anlar. Müşkülata tesadüf ettikleri vakit Peygamberi zişan efendimizden sorarlardı. Resulü Ekrem efendimiz de âyât-ı kerimenin mücmel olanlarını beyan eder

Nasih ve mensuh olanlarını bildirirdi Ashab-ı kiram işbu beyanat-ı hümayunu zapt ve hıfz ederek tabiine, onlarda tebe-i tabiine nakl etmişlerdir.

Memalik-i İslamiye tevsi' ederek ahkam-ı kavanine lüzumu his olununca Kur'an-ı Kerim ahkam-ı mezkureye me'huz olmuş olduğundan âyât-ı kerimenin tefsirine itina günden güne artmış kurra ve müfessirin istihracı ahkam hususunda müsliminin merci-i umumisi olmuştur.

İşbu tefasiri Kur'aniye karn-ı evvelin evahirine kadar şifahen nakil olun-



muş ve -yukarılarda sebki ettiği veçhile- ilk tefsir 104 tarihinde irtihal eden **Mücahid** hazretleri tarafından tedvin olunmuş müşarun ileyhten sonra 207-310 senelerinde vefat eden **Vakidi** ve **Taberi** zamanlarına gelinceye kadar çok müfessirler zuhur etmiştir. Ancak bu tefsir meyana teşmilat nev'inden olmak üzere bazı hurafeler derc olunmuş, yalnız **İbni Atiyye**, **Kurtubi** ve **Zemahşeri** gibi bazı erbab-ı tetkik eserlerini o türlü efsanelerden tecrit eylemiştir.<sup>(5)</sup>

## 6. HADİS

Ehl-i İslam için Kur'an-ı Kerim'de beyan buyurulan ahkam-ı ilahiyeyi gereği gibi anlamak ve mucibince amel olmak lazım gelince en ziyade arz-ı ihtiyaç ettikleri vesaitin biri ve belki başlıcası Resulü Ekrem aleyhissalatü ve's-selam efendimizin ehadis-i nebeviyesi olmuştur ki onları ilk önce fem-i saadetlerinden işitip hıfz edenler ashab-ı kiram hazeratıdır.

Müslimin, bir ayetin manasını fehmi etmek hususunda düçar-ı müşkülât oldukları vakit medar-ı inkişaf olmak için ehadis-i şerifeye müracaat ederlerdi. Hâlbuki fütuhât-ı İslamiye, hafızasında bir çok ehadis-i nebeviye bulunan, belki de başkalarının işitmemiş oldukları hadis-i şeriflerle teferrüt eylemiş olan ashabı zevi'l-ihiram hazaratını aktar-ı baideye sevk etmiş olduğundan her belde de bulunan tullâb ehadis-i diğer bilâd-ı İslamiyenin kısm-ı azamını dür ederek ehadis-i şerife ahz ve telakki etmeye mecbur olmuşlardır.

Hiz. Osman (r.a)'ın şehadetini mü'eddi olan hadise-i müessifeden sonra ehl-i İslam'dan birçok kimselerin ahlakında büyük bir tebeddül vukua gelmiştir. Müslimin arasında fitne girmiş, ileri gelen bazı zevatı hilafet iddiasına kadar sevk etmiştir. Bu cihetle her fırka kendi müdeasını ispat için Hazreti Siddik'in makam-ı hilafete geldiği zaman rivayet eylediği: "el-eimmetü mine'l-Kureyş (Yöneticiler Kureyş'tendir)" hadis-i şerifinin Ensar



üzerinde gösterdiği tesir-i mühimmi bildiklerinden -istihracı edille ve teharri-i ehadis-i bezli itina etmiş, mak-sadına muvafık hadis-i şerife destres olamayanlar da o yolda bazı sözler tasni'-i fahr-i kâinat efendimize isnat etmek gibi bir cürette bulunmuşlardır.

Bundan dolayı aleyhisselatü ves-selam efendimizden rivayet edilmekte olan ehadis-i şerifenin tetkikine ve sahih olanlarının, mevzu ve musanna bulunanlardan tefrikine lüzum görülerek son derece sarf-ı makdur ile ehadis-i şerifeye dair birçok müellefat meydana getirilmiş ve bu vasıta ile ehadis-i merviyeye meratibe taksim olunarak **sahih, hasen, zaif, mürsel munkati, mu'dal, şaz, garip** gibi namlar verilmiş ve yekdiğerine rüçhan-ı beyan olunmuştur.

Ehadis-i nebeviyenin tetkiki ilk asırlar için ehadis-i şerifeyi hıfz ile mahfuzatını, masdarı aslı ehadis-i Resulü Ekrem efendimize irca' ile kabil olunabilirdi ki buna "**isnad**" namı verilir.

Zamanlar geçtikçe rivayet uzadıkça isnad teselsül etmiştir. İşte bunun tashih ve zabt-ı sikat ile gayrisini tefrik için muhaddisini tetkik eylemeyi intaç eylemiş bu suretle: sahabe, tabiin, tebei tabiin, müçtehidin-i hafızîn, nakdîn şarihîn gibi şekil edilerek bu yolda bir çok asar vücuda getirilmiştir.

Bilâd-ı meşhure ahalişi tarik-i isnad itibarıyla muhtelif idiler şöyle ki: ehl-i Hicazın tarik-i isnadı diğerlerininkinden daha bâlâter, daha metin

(5) Abdullah Atrif, İslam'da Ulum Fünun, Beyanülhak, 24 Mayıs 1326/6 Haziran 1910, sy.63, s.1265-67.

idi. Çünkü Onlar adalet, ve zabt gibi şart-u nakilde istiklale malik idi. Tarih-i Hicaziyenin senedi sahabeden sonra hicret-i seniye'nin 179 senesinde vefat eden **İmam Malik** daha sonra müşarun ileyhin **İmam Şafii**, **İmam Ahmet İbni Hanbel** gibi ashabıdır. Muhaddisin içinden ilk hadis kitabı telif eden **İmam Malik** yahut **İbni Curehy**'tir.

Bundan sonra huffazı ehadis turuk ve esanide ihtimam eylemiş 259'de irthal eden imamül-muhaddisin **Muhammed b. İsmail el-Buhari** hazretleri gelerek "**Sahih**" namındaki eserigüzinini meydana getirmiş ve 261 tarih-i hicrisinde vefat eden **Müslim b. el-Haccac en-Nisaburi** "**el-Müsnedü's-Sahih**" tesmiye eylediği eser-i muhimmi telif etmiş ve bu iki eser-i aliyeye "**Sahihayn**" namı verilmiştir.

Daha sonraları 175 tarihinde azim-i ahiret olan **Ebu Davud** ve 279'da irtihal eden **Tirmizi** ve 303 senesinde vefat eden **Nesai** ile 385 tarihi hicrisinde irtihal eden **Darekutni** gibi muhaddisin yetişerek Sahih'ini yahut bunlar ile **İmam Malik**'in **Muvatta**'ını cem etmiş ve namlarına nispet olunan müellefa- muhalledeyi meydana getirmişlerdir. Bunlara "**kütüb-i sitte**" namı verilir.<sup>(6)</sup>

## 7. FIKIH

İslamiyet bir hükümet haline gelince erbab-ı umur zir-i idarelerinde bulunan halkın ahvali şahsiye ve muamelat-ı medeniyelerinde mer'iyü'l-ahkam olacak bir kanuna ihtiyaç göreyerek Kur'an-ı Kerim ve hadis-i nebevîyeye müracaat etmiş ve bu iki me'huzu muhimmeden istihraç eyledikleri kanunu meşru' ile idare-i hükümeti tanzim eylemişlerdir.

Büyük hükümetlerin hali hep böyledir. Bunların büyük bir devlet sahibi olması, pek az bir müddet sahibi olması, pek az bir müddet devam etmiş olduğundan kavanin vaz etmeyip bütün fikirlerini felsefeye vermişlerdir.

Romalılar ise devlet-i İslamiye gibi memleketleri tevsi' etmiş saltanatları imtidad eylemiş, şevketleriyle ilerlemiş olduğu için kavanin vaz'ına lüzum görmüşler. Fakat nizamât-ı mefkûrenin tekemmül edebilmesi bir devlet halinde teşekkül ettikleri tarihten on beş yirmi karn sonra müyesser olmuştur.

Müslimin, kanunu şeriat-ı ilahiye-yi Rasulü Ekrem Efendimizin ahd-i hümayunlarında fem-i saadetlerinden şifahen telakki ederlerdi. İrtihal-i peygamberiden sonra ehl-i İslam'ın inzâr-ı amikası kurrâ-i kiram hazeratı ilk fukaha ve hamelei şeriat-ı gavra sınıfını teşkil etmiş olduklarından ahkam ve feteva hususunda mercî-i Müslimin olmuşlardır.

**İlk fukaha-yı kiram**, sahabe-i evvelindir ki bunların ercahu sırasıyla hulefa-yı raşidin (Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali), Abdurrahman b. Avf, Ubey b. Ka'b, Abdullah b. Mesud, Muaz b. Cebel, Ammer b. Yasir, Huzeyfe, Zeyd b. Sabit, Selman, Ebu'd-Derda ve Ebu'l-Musa el-Eş'ari hazeratı olup bunlardan sonra fikh-i şerif tabiine intikal eylemiştir.

**Tabiin-i kiram hazeratından** yedi zat ki Said b. el-Müseyyeb, Ebu Bekir b. er-Rahman, Kasım, Abdullah, Urve, Süleyman ve Harice (rahimehullah) dir. Bunlar Medine-i Münevverecidden tanınmıştır. Bazı müverrihler fukahayı tabiinin adedini 10 (ana) iblağ eylemiştir. İşte alem-i İslam'a fikhî şerif bu zevatı kiramdan intikal etmiştir.

Sadr-ı İslam'da fikh, kıraat, tefsir, hadis dördü bir ilim sayılırdı. Sonraları her biri ilerleyerek müstakil bir ilim olmuştur. Bunlardan fikh, azl ve nasb, mücazat ve afv gibi umur-u muhimmenin mevkif-i aleyhi olduğundan Müslimin nazarında hepsinden ziyade haiz-i ehemmiyet idi.

Araba muhabbetle müstehir olan Beni Ümeyye'den hulefa ve müluk-i İslamiye, fukahayı Medine'nin kendi hilafetlerini red ve ehl-i beyte incizaplarını bildikleri halde yine onların reyini almadan hususat-ı mühimmeye karar vermezlerdi.

Abbasiler, ehl-i Fars'ın muavene-

(6) Abdullah Atif, İslam'da Ulum Fen (Bir Müslümanın Bir Ayetin Manasını Anlaması Hususunda), Beyanülhak, 31 Mayıs 1326/13 haziran 1910, sy.64 s.1274-75.

tiyle nai-i muvaffakiyet olduklarından ehl-i Medineye lüzumu kadar temayül göstermemişlerdir.

Halife Mansur daha ileri giderek müsliminin inzar-ı ihtiramını Haremeyn'den tahvile teşebbüs etmiş olduğundan Haremeyn ahalişi fukaha-yı Medine'nin pişuvası olan **İmam Malik** hazretlerine müracaat ederek Mansur'a olan biatlarının terkine fetva almış ve evlad-ı Ali'den Muhammed b. Abdullah'a biat etmişlerdir.

Halife Mansur, Muhammed b. Abdullah ile bir hayli zaman uğraştıktan sonra tağlip ederek Medine'yi kahren biat ettirmiş ve o vakit Mekke valisi bulunan amcası Cafer b. Süleyman vasıtasıyla müşarün ileyh İmam Malik hazretlerini soyup kamçı ile döğdürmeye cüret etmiş ise de hazreti, sözünden çevirmeye muvaffak olamamıştır.<sup>(7)</sup>

## 8. FIKIH MEZHEPLERİ

Ulum-u Kur'aniye, Irak ve İran ci-hetlerinde bir sür'at-ı fevkalade ile in-tişar eylediğinden o hıttalar ahalişi arasında dahi fıkıh ve fetva tedris eder nice zevat zuhur eylemişti. Fakat ehadis-i şerife o taraflarda kıta-i Hicaziye'de olduğu kadar münteşir bulunmadığına hıfz-ı hadis hususunda ihtisasları ziyade olan ehl-i Medine'ye ihtiyaçları derkâr idi.

Irak ve İran taraflarındaki Müsliminin ekserisi erbab-ı ilim ve temeddünden olduğu için Kur'an-ı Kerim ve ehadis-i nebeviyeden istihrac-ı ahkâm hususunda kıyas-ı fıkhıyeye daha ziyade i'timat ederek sünen-i şerifeye şidetle mütemessik bulunan Medine-i Münevvere fukahasına muhalefet etmişlerdir.

Bu suretle fukahayı kiram hazeratı ikiye ayrılmış birine "**ehl-i hadis**", diğerine "**erbab-ı rey**" denilmiştir.

**Birinci** kısmın reisi **İmam Malik** (rahimehullah) dir ki bunun ensarı ehl-i Hicaz ile Süfyan-ı Sevri hazretlerinin ashabı idi. Bu zevatı kiramın mesleği, ahkâmı nusus üzerine bina

edip Resulü Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) efendimize isnad olunan bir habere destres oldukça kıyas-ı celi veya hafiye meyl etmemektir.

**İkinci** kısmın reisi **Ebu Hanife Numan b. Sabit** (rahimehullah) olup bunun da ensarı Muhammed b. el-Hasen, Ebu Yusuf el-Kadı, Züfer b. Hüzeyl, Hasen b. Ziyad, İbni Sema, Ebu'l-Muti el-Belhi vesair fukaya-yı Irak idi.

Muşarün ileyh hazeratının mesleği ise usul-ü içtihadı ileri götürerek ahbar-ı ahad üzerine bina-yı ahkâm etmektir.

İmam Malik'ten sonra kendi mezhebi ashabından **Muhammed b. İdris eş-Şafii** zuhur etmiş, Irak taraflarına sefer ederek Ebu Hanife hazretlerinin ashabından hayli zaman istifade etmiş, neticede ehl-i Irak ve ehl-i Hicaz memleketlerini mecz ile mutavassıt bir salık olmuş ve muktedası olan İmam Malik hazretlerine bir çok ahkamda muhalefet eylemiştir.

Daha sonra yine mezhebi Malikiye müntesip olanlardan **Ahmet b. Hanbel** yetişerek İmam-ı Azam Ebu Hanife hazretlerinin ashabıyla mülakat etmiş ve ictihadı neticesi olmak üzere dördüncü bir mezhep ihtiyar etmiş, işbu Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbeli mezhepleri emsâr ve bilâd-ı İslamiyenin kısm-ı azamında in-tişar etmiştir.

Kur'an, hadis ve fıkıhın hilafet-i İslamiyece haiz olduğu ehemmiyet-i azamiyeye mebni hulefa-yı Müslimin kurrâ, muhaddisin ve fukaya son derece ihtiram ederler ve adilane icray-ı hilafet için ne gibi bir hatt-ı hareket ittihaz edeceklerini şurût ve adlin neden ibaret olduğunu ulema ve fukahadan istifsar ederlerdi.

Bu kabilden olmak üzere **Ömer b. Abdülaziz** makam-ı hilafete geldiği zaman **Hasan-ı Basri** (rahimehullah) hazretlerine bir name yazarak "imam-ı adilin ne gibi sıfatları haiz olmasını lazım geleceğini" sual etmiş ve müşarun ileyh tarafından verilen cevapta bir halifeye lazım olan evsaf-ı mühimme mufassalan beyan edildikten sonra uzun uzadıya icra-yı nush olunmuş ve mezkur nasayih cümlesinden olan:

(7) Abdullah Atrif, İslam'da Ulum Fünun, Beyanülhak, 7 Haziran 1326/20 Haziran 1910, sy.65, s.1293-94.



“Emirü'l-mü'minine: Allah Teâlâ hudud-u habâis ve fevahişi men etmek için emr etmiş. Binaenaleyh o fenalıklar hududun icrasını deruhte eden zattan kat'iyen sudur etmemek lazım gelir. Düşün mevti ve mavera-yı mevti iyi düşün” mealindeki söz Ömer b. Abdülaziz'i mühim bir intibah ve teyakkuza davet eylemiştir.

Yine bu yolda mazbutat-ı tarihiyedir ki: hiddet ve şiddetiyle meşhur olan Halife Mansur bir gece Kâbe-yi muazzamayı tavaf ederken Amr b. Ubeyd'in zuhur eden bağı ve fesadından harem-i şerifte şikâyet ettiğini işiterek kimden etmekte olduğunu kendisinden sormuş o da cevap olarak yüzüne karşı sırf kendisinden ve icra-yı hükümet hususunda ika' eylediği mezalimden şikâyet eylediğini sarih ifade ile beyan ettikten sonra öyle acı nasihatler etmiştir ki Mansur, ağlamaktan dinlemeye muktedir olamamıştır.

Ulemanın ihtirat-ı musibesiyile hülefanın böyle ağlamaktan kendilerini alamadığı çok defalar vukua gelmiş, bu türlü nasayih-i nahût ve şiddetlerini mucip olacak yerde bilakis tazim ve ihtiramlarını tezyit eylemiştir.<sup>(8)</sup>

## 9. NAHİV

Araplar lisanlarının nahvini tedvinden mukaddem değil, daha zuhuru İslam'dan evvel bile her yolda her

zeminde şiir söyler ve kendilerine mahsus panayırlarında yüzlerce halkı hayran edecek derece fasihane hutbeler irat eder, münâsedât ve mürâselât hususlarında fevkalade bir kudret gösterirlerdi. Meleke-i lisan kendilerinde bir hal-i tabii idi. Zaten insan lisanının nahvini söz söylemeyi öğrenirken elde eder. Çünkü nahvi bilmeden ifade-i meramı kabil olamaz. Yalnız maderizade olmayan bir lisanı öğrenmek başkadır. O vakit nahiv o lisanı öğrenmeyi teshil edebilirse de tamamen temin edemez.

Lisanın nahvi o lisan ile mütekelim olanlar için ahvali tabiiiden olduğundandır ki akvam-ı mütemmidene, insanların nahvini tarih-i mevcudiyetlerinden asırlarca sonra tedvin etmişlerdir. Ancak her hali, her tavriyla bir fevkaladelik ibraz eden Araplar, bu lisanlarının zapt ve tedvini hususunda dahi milel-i mütemeddine-i saire kadar geçmemişlerdir.

Meani-yi Kur'an'ın zaptındaki dikkat-i ihtimamları, bir devlet halinde teşkil ettikleri tarihten yarım asır sonra lisanlarının nahvini tedvin eylemeyi ihtiyaç his ettirmiştir.

Arapların tedvin-i nahivde ibraz ettikleri sür'at, feth-i memalik ve neşri din hususlarında attıkları hutuva-tı seriadan ileri gelmiştir. Çünkü o fütuhat-ı azime, feth eyledikleri kıtaat ahalisiyle ihtilat etmelerini iltizam etmiş, bu ihtilatta lisanlarının fesahatinden fesada, tedenniye yüz tutmasını intaç eylemiş olduğundan başlamıştır. Bu halk bilhassa Kur'an-ı Kerim tilaveti esnasında zuhuru bilâd-ı İslamiyede bulunan valilerin gücüne giderek lisanlarının nahvini tertip eylemeyi tesri' etmiştir.

Ebu Esved ed-Düeli hazretlerini bu işe memur eden zatın Hazreti Ali (r.a) olduğu mesul olmakla beraber İrakeyn Valisi Ziyad b. Ebîhi olması da rivayet olunur. Deniyor ki bir gün efrâd-ı ahalden biri müşarun ileyh valiye ref'-ı şikâyet için müracaat ile: “Aslahallahuhu'l-emire tufiye ebana ve halfe lena benûn” tarzında galat bir ibare ile söze başlamış ve bu hali ileride birçok muhazir tevhit edebileceği için vali son derece müteessir olarak lisan-ı Süryani-

(8) Abdullah Atif, İslam'da Ulum Fünun, Beyanülhak, 14 Haziran 1326/27 Haziran 1910, sy.66, s.1307-8.

yeye veyahut o lisanın nahvine muttali olan **Ebu Esved**'i davet etmiş ve bu emr-i mühimmi ikâ eylemelerini teklif eylemiştir.

Müşarun ileyh bu surette nahv-i Arabiyeyi tertip etmeye başlamış ve kendisinden sonra Basra ve Küfe uleması itmam eylemiştir. Ebu Esved Düeli'den **Anbese b. Ma'dan** ahz-ı ilim etmiş ondan sonra **Meymun el-Akran, Abdullah el-Hadrami, İsa b. Ömer, Halil b. Ahmet**, nahvi-i şehîr **Sivebeyh** sıra ile birbirinden ahz ederek ahlafa bunlardan intikal etmiş ve Sivebeyh'in **el-Kitab** isimindeki eseri ekser nahviyyununun me'huz-u müstekili olmuştur.<sup>(9)</sup>

## 10. LÜGAT

Ehl-i İslam Kur'an-ı Kerim'i tefsir etmek için maani-i şerifesini zabt etmeye, esalib-i aliyesini layıkıyla fehmi eylemeye muhtaç idiler. İşte bu ihtiyaç, Arabın esalib-i ifadesini, eş'arını, emsalini, akvalini tetkik etmelerine lüzum gösterdi. Halbuki o tetkik edecekleri sözler içinde fasih olmayanları, kanun-u belagate gayr-i muvafık olanları bulunabilirdi. Bunun için o sözler, fesahatlerini fevkalade bir ihtimam ile muhafaza eylemiş badiye Araplarının sözleri olmak lazımdı. Çünkü devri cahiliyette Kureyş, Onların elfâz ve esâlibini beğenir, onu intihap ederdi. Kur'an-ı azimüşşanda Kureyş lügati üzere nazil olmuştu.

İşte bunun için ulema ve üdeba-yı Müsliminden bir cem-i gafîr, badiyelerinin a'makına kadar şed-rahil ederek fusaha-yı Arabın eş'ar ve emsalini hüduden geçirircesine tetkik ederek topladılar. Meani-i elfazı, esalib-i ifadeyi doğrudan doğruya sorup öğrenmek suretiyle akvâm-ı Araptan ahz eylediler. Lügat-ı Arabiyeyi en çok nakil eyledikleri kabail olan **Kays, Temim, Esed**. kabileleri sonra **Huzeyl** daha sonra **Kinane** ve **Tay** kabilelerinden bazıları idi.

Başka ne diğer kabilden akvam-ı saireye mücavir bir yerlerde sakin be-

dalet ve hadarat ehlinden hiçbir şeyi nakl etmediler. Ehl-i Mısır'a mücavir olan Lahm, ve Cüzâm ve ehl-i Şam'a civar olan Kudaa, Gassan, Eyad kabilelerinden kezalik Nebit, ve Furs akvamı ile ihtilatta bulunan Beni Bekir ve Bahreyn taraflarında sakini olup Hind ve Furs ahalisiyle münasebetta bulunan Abdülkays, Ezd, Umman kabailinden ahz etmemiş ve Hind, Habeşe ile ihtilal eyleyen Yemenlilerden ve Yemen tüccarıyla çokça ahz ve a'ta eden Beni Hanife ve Beni Sakif'ten bir şeyi nakil ve rivayet eylememişlerdir.

Kabilden lügat ve üslub-u Arabi nakil ederek kitaplarda sebt eden ve onu bir ilim haline getiren yalnız **Basra** ve **Küfe** uleması idi. Bunların en kıdemlisi ve hıfz ve rivayet itibarıyla en mevsiki 154 tarihinde Küfe'de irtihal eden **Ebu Amr b. el-Ala**'dır. Irak'ta hicretin karn-ı sanisinde tullâb-ı lügat ve edepten pek çok zevat zuhur etmiştir ki bunların en meşhuru **Ebu Zeyd, Ebu Ubeydullah, Asnai ve Halil**'dir. Bunlardan üç evvelkisi Ebu Amr'dan ahz-ı ilim etmiştir.

**Ebu Zeyd**, ruvât-ı ehadis ve lügat-ten olup 214 tarih-i hicrisinde vefat etmiş ve hayre'l-halef olarak **Sivebeyh**'i bırakmıştır.

**Ebu Ubeydullah** Arabın eyyam-ı vekayına, ahbar ve ulumuna en vakf bulunanlardan olup hicretin 209 senesinde vefat etmiştir.

**Esnai** ise en ziyade lügat, hıfz ve nakd-i şiiirde kesb-i rüçhan ederek 213'de irtihal eylemiştir.

**Halil b. Ahmet**'e gelince o ulum ve fûnunda cümlesine tefevvuk etmiş ulema ve üdebam tarafından kendilerine "**Seyyidü'l-ilmî ve'l-edeb**" lakabı verilmiştir.

Bu zevat-ı kiram, Arap'tan aldıkları eş'ar ve akvali öyle gelişmiş güzel kabul edivermeyip son derece tetkik eder ve meanisini yine Arap'tan sorarak öğrenirlerdi. Çünkü Kur'an-ı Kerim'in tefsiri bunlara tevakkuf ediyordu. Onun için rivayet ettikleri sözlerde hadis rivayet eder gibi isnad müteselsil tarihini ihtiyar ederlerdi. Kendilerinden ahz-ı ilim edenlerde ale'l-ekseriye bu mesleği takip eylemişlerdir. Çünkü bir

(9) Abdullah Atıf, İslâm'da Ulum Fünun, Beyanülhak, 21 Haziran 1326/4 Temmuz 1910, sy.67, s.3323-24.



hadisin ravisi nasıl adil olmak lazım ise Kur'an-ı azimüşşanın tefsirine vasıta olacağı için lügatın ravilerinin de evsafını haiz olmasını lazım addederlerdi.

Ulema ve üdeba yetiştirmekte **Basra**'nın Kufe'ye takdimi vardı. Kufeliler, Basralılardan ahz-ı ilim ettikleri halde **Ebu Ziyad**'dan başka Basralılar Küfe ulema ve üdebasından bir şeyi ahz ve rivayet etmemişlerdir. Basra ulemasının en meşhuru **Sivebeyh** olduğu gibi Kufe ulemasının en şehri talisi de 182 sal-i hicrisinde vefat eden **Kisai**'dir ki imam-ı kurra vesaire bundan ahz-ı ilim etmişlerdir.

**Bağdat** şehri bina edilinceye kadar Basra ile Küfe ulum-u İslimiye'nin birer masdar-ı müstakili olmuş ise de Bağdat'ın bina edilmesi üzerine ilim ve edeb oraya geçmiş Abbasilerden gördükleri ihtiram ve mesafece kurbiyet hasebiyle ekser ulemayı Küfe o şehri cedide nakl-i mevki etmişlerdir.

Bu sırada dört mühim eser telif olunarak bütün ilim ve edeb o kitaplarda cem edilmiştir. Bunlar: **İbni Kuteybe**'nin "Edebül-Kâtib'i; **İmam Müberrid**'in "Kamil'i; **Câhız**'ın el-Beyan ve't-tebyin'i; **Ebu Ali el-Kâlin**'in en-Nevadir'i dir. İşte bu ümmehat-ı edeb sonra ki müellefatın me'hazı olmuştur.

Şuaray-ı kabail arasında olduğu gibi ulema-i Basra arasında dahi birçok müsabaka ve mefahirler olmuş, mesail-i edebiye ve lügaviyenin bir çoklarında ihtilaf vukua gelmiştir. Bu yolda vuku bulan münazarattan olmak üzere şu mesele meşhurdur:

**Kisai**, Bağdat'ta Harun Reşit'in şehzadesi Emin'e durus verir iken **Sibeveyh**'te Basra'dan oraya gelir müşarun ileyhın vurudunu haber alan şehzade davet ederek Kisai ile Sibeveyhi bir mecliste cem eder. Esnay-ı sohbet-

te Kisai münasebetle emsal-i Arap'tan olmak üzere: "Zenburi bal arısından daha Zehirnak zannederdim. Meğer aralarında fark yokmuş" demek olan: "küntü ezunnu ez-zenbure eşeddü leâmen en-nahlete fe-iza iyyaha" meselini irad eder. **Sibeveyh**'te mesel-i mezkurun son cümlesi o yolda olmayıp "fe-iza hüve hiye" tarzında olduğu iddiasında bulunur. Bunun üzerine tarefyenden delail-i adide serd edilirse de kanaat-bahş olmadığı için lisanındaki fesahatı muhafaza etmiş bir bedevi celp edilerek onun mucibince hasm-ı dava olunmasına karar verilir.

Celb olunan bedeviye şehzade tarafından gizlice müracaat edilerek hak, **Sibeveyh** tarafında olduğu anlaşılır. Fakat şehzade hocası **Kisai**'nin mağlup olmasını arzu etmediğini bedeviye anlatmak isterse de bedeviden "O suretle söylemek hususunda lisanım bana münkad olmaz, savab ne ise lisanımda cari olacak ta odur." cevabını alır.

Böyle mesele müşkillesince bir çare düşünülür. Bedeviye yanlış söyledipte sıkılmamak için biri tarafından: "Sibeveyh şöyle söylüyor, Kisai de şu fikirde bulunuyor. Hangisi hakikattir?" tarzında sorulup bedevi tarafından Kisai'nin haklı olduğu külfetsizce söylenivermesine karar verilir.

Meclis teşekkül ederek karar-ı hafi veçhile bedevinin reyine müracat olunur. Bedevi: "Hak, Kisai'nindir. Arap'ta böyle söyler." demek olarak: "es-Sevabu maa'l-Kisai ve hüve'l-kelamu Arap" suretinde cevap verir. Mesele hileli bir tarzda fakat Kisai'nin lehinde olmak üzere hal olunur. Kisai, memnun olur mu olmaz mı orası bilinemezse de herhalde şehzadenin arzusu yerine gelir. **Sibeveyh**'te işi anlayarak fevkalade teessür eder. O memlekette durmaya karar verir. Acemistan taraflarına çekilir gider.<sup>(10)</sup>

## 11.BELAGAT

Ehl-i İslam'ın tarz-ı inşada gösterdiği kudret-i belagat Kur'an'ın tes'irat-ı eseri idi. Çünkü o kitab-ı ilahi, fesahat

(10) Abdullah Atıf, İslam'da Ulum Fünun (Kuran-ı Kerim Tefsir Etmek), Beyanülhak, 5 Temmuz 1326/18 temmuz 1910, sy.69, s.1356-58.

ve belagatin bir misal-i melekutisini gösteriyordu. Bu cihetle Müslimin, gerek hutbelerinde, gerek inşalarında o Furkan-ı Hakim'in uslub-i semavisine ittiba ederlerdi. Kur'an-ı Kerim'in kısm-ı küllisinin hafızasında yerleşmiş olduğundan o meleke-i belagatle -kast etmeseler bile- uslub-u Kur'an'a iktifa-en kendi kendisine husule gelirdi. Bunun için İslam'ın zuhuruyla lisan-ı Arabi fesahat ve belagat noktasından bir tarz-ı cedide iktisap etmişti. Velez suret-i mütefavitede olsun kitabet ve hitabetçe lisanda bir yenilik münecceli idi.

Devlet-i İslamiyede muharrerat evvelleri tehdit ve nasihat, emr veya istirham gibi mekasıdı ifade etmek için tarz-ı beyanın tehalüfüyle beraber tıpkı hitabet tarzında idi. Cevamii'l-kelime incizablarından dolayı ihtisar ve icaza son derece ihtimam eder, birçok meaniyi ekall-i kalil denilebilecek kadar cüz'i elfâz ile ifade eylerlerdi. İşte bu tarzda yazılış tahriratta en belîğ hutbeler kadar hüsn-i tesir müşahade edilirdi. Güya zuhur-u İslam'dan sonra baliğay-ı kitap hutbe makamına kaim olmuştu.

Tarih kitaplarında bunun pek parlak numunelerine tesadüf olunur. Ez-cümle Ömer b. Abdülaziz'in iştika olunan bir valiye: "Şikayet-i hıvanın arttı. Sena koyan azaldı. Ya adalet ya uzlet oktur." mealinde olarak yazdığı sözü o yolda yazılan emirlerden ma'duttur.

Muharrerat ve mükâtebâtta bu usul-ü icaz -fütihat neticesi olarak ehli İslam'ın Arap olmayan akvam ile ihtilat ettikleri zamana kadar devam etmiştir. Bundan sonra hicret-i seniyyenin karn-ı sanisi evailinde Acemlerden tatvil usulü iktibas edilmiş ve bu üslubun ilk saliki 132 sal-i hicrisinde vefat eden katib-i meşhur **Abdülhamit** olmuştur. Meşahir-i baliğa ve ümeradan **Yahya b. Halit Bermeki**, **Fazıl b. Rebi'**, **Sahib b. Abbad**, **İbni Amid** ve **İmadüddin** gibi zevat onu taklit eylemişlerdir.

Müellefata gelince, bunlardan edebi mevzulara ait olanları belagata tabiatıyla muhtaç idi. Onun için ekser müellifin, Arap'ın şiir ve hutbelerini tetkik ederek tuttıkları esalib-i ifadeyi



öğrenir ve hâsıl ettikleri meleke-i edebiye ile o tarz üzere eserler yazarlardı. Maa-zalik evvelleri kendi taraflarından çok bir şeyi ilave etmeyip Arabın akvalini parça parça alır, "haddesena fûlan" yahut "ahberana fûlan" ve yahut "hatebe filan" demekle iktifa ederlerdi. Hicretin karn-i salisi evasıtına müsadif olan **Müberra**, **Ca**hız ve **İbni Kuteybe** vesairenin asarı hep bu yolda yazılmıştır.

**Medeniyet-i İslamiye** hadd-i kemale gelipte üdeba ve şuaara çoğalınca herkeste şiir ve edeb merakı uyanmış, kafiye meftuniyetiyle nesir azalmış asarda sera-ser müsecc'e denilecek bir hale gelmiştir. Bu yolda dahi birçok makameler yazılmış bunların pişuvası da 398 tarih-i hicrisinde vefat eden **Bediuzzaman Hemedani** olmuştur. **Sahib-i Makamat-ı Hariri** bunu taklit etmiş ise de garaib-i elfaz ve kesret-i tesciat ile eserini muamma haline getirmiştir.

Bu seci'-i müselsel usulü kütüb-ü tevarihe intikal ederek "**Kelaidü'l-akyân**" vesaire gibi birçok asar bu yolda yazılmıştır. Bereket versin ki **İbni Haldun**, **İbni Esir** ve **Mes'udi** vesaire o tarzı takip etmemişlerdir.<sup>(11)</sup>

## 12. HİTABET VE ŞİİR

Hitabet ile şiir Arab'ın devr-i cahiliyetine ait olumdan olup İslamiyet'in zuhuruyla bunların şerefi, revnaki, belagatı bir kat daha artmıştır. Şu kadar var ki ehl-i İslam'ın fütihat ve gazavat hususunda hitabete ihtiyaçları ziyade olduğundan o fen, terakki cihetiyle şiir

(11) Abdullah Atif, İslam'da Ulum Fünun (Ehl-i İslam'ın Tarz-ı İnşaa'da Gösterdiği Kudrete Kuran'ın Tesirati), Beyanülhak, 19 Temmuz 1326/1 Ağustos 1910, sy.71 s.1388-89.

re takdim etmiştir. Çünkü hitabet şiire nazaran sehlü'l-fehm olmakla beraber isticlab-ı himem, taharrin-i hamaset, cem'i cunud, teshib-i a'da gibi umur-u muhimmede Müsliminin işine yarıyordu.

Bir de efkar-ı amme üzerinde te'sir-i belliği meşhut olan emsal ve hikem-i şiir, hutbe kadar kolaylıkla derç olunamıyordu. Bu cihetle erbab-ı deha şiirden ziyade hitabete meyl etmiş ve hutbelerini Kur'an-ı Kerim'den bir çok ayât ile tersi' ve tezyin eylemişlerdir.

Müslimin, ekser mehalik-i harbiyede temin-i muvaffakiyet ederek bir çok memaliki elde etmiş, bir hayli akvama hakim olmuş, müteaddit lisanlara ittila' hasıl etmiş olduklarından fikirleri terakki, zevk-i edebileri tezayüt eylemesiyle kendilerinde kuvvet-i hitabet bir dereceye vasil olmuşlardır ki Yunan ve Roma'da dahil olduğu halde bunlar kadar hatiben yetiştiren olmamıştır. Yunanlıların en büyük hatibi olan "Demostin" olmuş bir hatibe nispet olunmuştur ki bu miktarın hemen nısfının müşarun ileyhe nispetini hata olduğuna kail olanlar vardır. Hâlbuki hutbeyi müsliminden yalnız İmam Ali (r.a) yüzlerce hutbe irat etmiştir. Zaten neşr-i din, feth-i buldan hususunda İslam hulefa, ümera ve kumandanlarının kuvve-i belegatları pek büyük muvaffakiyetler emin etmiştir. Bir belde nin bir kalenin zabt ve teshiri için askere karşı irat olunan bir hutbe-i beliganın sebeb-i müstekili olduğu çok defalar görülmüştür. İşte Yermük vakasında Halid b. Velid'in, Kadisiye'de Muğire'nin, Endülüs fethinde Tarık b. Ziyad'ın irat eylediği hutbelerle emsali bu kabildendir.

İslam'da hutbe ilerlemekle beraber şiirde haiz olduğu mevki-i bülendinden sukut etmemiştir. Şuaranın en çok muluk-ü Emeviyyenin ihsan ve tevkirine mazhar olmuştur. Bunlar halka karşı idarelerini hoş göstermek için şuarayı elde alet etmişlerdi. Bunları caizelerle memnun ederek hem işlerini görüyorlar, maksatlarına nail oluyorlar, hem de hicv ve kadhlardan salim kalıyorlardı.

Emeviyye'den yalnız Ömer b. Abdülaziz'i (rahimehullah) züht ve takva-

da hulefa-yı raşidin, meleşine salık olduğundan müşarun ileyhin zaman-ı hilafetinde şairler o kadar yüz görmemişlerdir.

Abbasilerden Halife Mansur şuaraya hüsn-ü kabul göstermemiştir. Her taraftan hicviyeler başladı. Bunun önünü alamadan gitti. Yalnız ahlaflı kendisinden ibret alarak medh edenlere caize, hicv edenlere sabr ve tahammül ile mukabelede bulundular.

Beni Hamdan'dan Seyfu'd-devle, edib ve şair idi. Bunun zamanı hükümetinde şuar fevkalade mazhar-ı hürmet oldu. Hiçbir melik bunun kadar kendini şairlere sevdirmeye muvaffak olamamıştır.

Arabın edvar-ı cahiliyetinde yetişen şuaranın asarı gayet sade ve sanayi-i lafziyeden ari idi. Bu hal bedavet hayatının sadeliğinden ileri geliyordu. Onun içindir ki şiirlerinde görülen şeyler hep mevcut olan şeylerden ibarettir. Vakta ki İslamiyet zuhur ederek fütihat başladı Arap başkalaştı. Çünkü kişiler feth ediyor, âlimler kuruyordu. Gide gide fikirler değişti. Düşünceler yükseldi. Neleri görüyor, neler işitiyorsa hepsini söylemek, hepsini anlatmak istiyordu. Bu cihetle zuhur-u İslam'dan sonra yazılan söylenen şiirler son derece müzeyyen mücaz ve kinayat ile müressa'bir halde görülür.

Tarz-ı tasavvur ve ifadelerin bu suretle değişmesinden dolayı şuarayı arap dört kısma ayrılmıştır.

**Birincisi**, şuarayı cahiliyedir ki **İmrülkays, Antare, İbni Külsüm, Züheyl, Nabiğa, Alkame ve Tarafe** bunlardandır.

**İkincisi**, muhadramindir ki **Hasan b. Sabit, Ka'b b. Züheyr, Cerir, Ahtal ve Ferzadak** da bu takımdandır.

**Üçüncüsü**, müvellidindir ki bunların meşhurları **Beşsar el-Ukayli, Ebul-Atahiye, Ebu Nuvvas, Ebu Temmam ve Buhteri**dir.

**Dördüncüsü**, muhaddisindir ki bunların da meşhahiri Mütenebbi, **Marri, Şerif Razi** ve emsalidir.<sup>(12)</sup>

(12) Abdullah Atif, İslam'da Ulum Fünun, Beyanülhak, 16 Ağustos 1326/29 Ağustos 1910, sy.75, s.1456-57.